

ISTORICUL NICHITA ADĂNILOAIE

Mihai Iacobescu

Istoricul Nichita Adăniloai, președintele Societății de Științe Istorice din România a împlinit, la 1 mai 1997, frumoasa vârstă de 70 de ani.

Slujitorii muzei Clio din Alma Mater Sucevensis, conducerea Filialei județene Suceava a Societății de Istorie, colegiul de redacție al revistei "Codrul Cosminului", seria nouă, îi urează fiului acestor meleaguri tinerețe fără bătrânețe și viață lungă fără de moarte și încearcă prin semnatarul acestor rânduri să sintetizeze un posibil răspuns la întrebarea - întrebărilor: Cine este Nichita Adăniloai? De unde, anume, din ce loc și din ce fel de viață de oameni, coboară, el? Cum și cât, în ce măsură a risipit ori înmulțit talentul vieții?

I

Omul de azi - înalt și athletic, vânos și încă frumos, cu fața ușor prelungă, pe care Timpul și-a însemnat și a brăzdat galopu-i tainic și necruțător prin câteva tăieturi de paloș - are ochii adânci și limpezi, luminoși și păcloși, ca albastrul Voronețului, din pământul binecuvântat, care l-a dat, al Bucovinei.

În partea de sud, în zona muntoasă a Bucovinei, în Țara Dornelor, în acel ocol domnesc al Câmpulungului Moldovenesc, s-a format și afirmat la începutul evului mediu o salbă de așezări libere, răzășești, despre care savantul Dimitrie Cantemir nota în *Descrierea Moldovei* că locuitorii de-aici "nu ascultă de nici un boier și alcătuiesc un fel de republică". Între aceste așezări e și Șarul Dornei, din care au roit și s-au constituit, de la poalele Călimanilor și până la hotarul cu Transilvania, șapte-cătune, între care și Plaiul Șarului, locul de obârșie al lui Nichita Adăniloai.

Dacă ar fi avut harul de povestitor al lui Creangă, feciorul de răzeși de pe Plaiul Șarului, plecat și așezat ulterior în vavilonia capitalei, ar fi putut să se laude că, mai rar poți întâlni, de-a lungul și de-a latul țării, așezări atât de frumoase precum cele din preajma Dornei - cu păduri bătrâne și poieni mănoase, cu izvoare limpezi și fânețe abundente, care se îngeamănă cu casele oamenilor; cu ape repezi, cum sunt cele ale râurilor Neagra Șarului, Călimănelul, Sărișorul, ori ale pâraielor Rusului și Ursăriei, pline de susur și bogate în păstrăv, cum numai în Țara Dornelor poți întâlni. În anii copilăriei sale, Nichita era "împăratul" acestor locuri de basm și nu o dată privea uluit cum din munți coborau pe Neagra Șarului, pe Bistrița, pentru a-și construi apoi drumul pe valurile Siretului; până la Galați, zeci și sute de plute de bușteni, iar plutașii erau niște oameni năzdrăvani, care știau și spuneau câte-n lună și-n stele, și, nu o dată Nichita le-a ascultat și savurat istorisirile.

Înaintașii lui Nichita, părinții, bunicii și străbunicii i-au rămas înrâmați și sculptați în tainețele inimii, așa cum au fost: oameni amarnici, onești, dârzi, puternici ca și cremenea munților din Țara Dornelor. Odinioară ei se mai luptau frecvent cu fiarele sălbatice, care coborau din creierii munților până-n gospodăriile țăranilor; trudeau din greu spre a-și face runcuri și ocine, pe care să-și poată crește vitele și oile. Iar când zbirii stăpânirii îndrăzneau să le calce ogrăzile și așezările, nu o dată ieșeau răzmerițe, despre care s-a dus vestea până departe.

La 1774, cătanele austriece au invadat samavolnic nordul Moldovei, iar prin convenția din 1775 au anexat cea mai mare parte din localitățile fostului ocol domnesc (împreună cu întreg ținutul Cernăuți și două treimi din ținutul Sucevei), lăsând la Moldova doar câteva așezări din fostul ocol, și anume: Șarul Dornei, Păltiniș, Holda, Chiril și Gioseni. Dar, proprietățile acestor din urmă localități ale fostului ocol, rămase la Moldova, au fost acaparate de către domnul fanariot Constantin Ipsilanti (1799-1801), iar după mutarea lui în Țara Românească au fost cumpărate de familia marelui boier Balș.

Deposdarea răzeșilor de ocinile lor din moși-strămoși a născut o puternică nemulțumire. Țăranii s-au plâns stăpânirii. Au bătut numeroase drumuri la Divanul Moldovei. Au înaintat jalbe și-au prezentat instanțelor țării hrisoavele și mărturiile asupra proprietăților ce le fuseseră acaparate cu japca, cerând să li se facă dreptate.

În fruntea răzeșilor din zonă, nemulțumiți că au fost înșelați și deposezați, s-a aflat și s-a remarcat un străbunic al lui Nichita, un anume țăran Dănilă Dârțu, care, împreună cu alți săteni, după demersuri insistente și perseverente, după mai multe întemnițări și maltratări la Iași obține în anul 1837 hotărârea Divanului Țării, ca locuitorii să-și recapete proprietățile, prin răscumpărare. Mare bucurie a fost atunci pentru țăranii din Dorna Arini, Șarul Dornei și Păltiniș. Dar, așa cum consemna cărturarul Gh.T. Kirileanu, tocmai cei ce s-au aflat în fruntea acestei acțiuni temerare și îndreptățite nu s-au putut bucura de propria lor izbândă, fiindcă, îmbolnăvindându-se în timpul anilor cât fuseseră ținută la închisoare, au plătit curajul cu propria lor viață. Dănilă Dârțu s-a prăpădit la scurtă vreme, în floarea vârstei. Soaței lui, străbunicii lui Nichita, rămasă văduvă și cu mai mulți copii, i s-a zis Dăniloiaia, după numele de botez al soțului. Copiii și nepoții acelui Dănilă Dârțu au fost înscrși în actele oficiale așa cum li se zicea în sat, Adăniloiaie - și nu Dârțu, cum fusese numele de familie al străbunicului.

Tâlcul acestei istorisiri triste, Nichita avea să-l înțeleagă mai târziu. El creștea și se lămură pe măsură ce treceau anii. Dar, atunci, în copilărie, când a aflat prima oară despre faptele străbunicului său, Nichita s-a simțit mândru de acel Dănilă Dârțu. Mândru! Și nu numai mândru. Ci s-a simțit parcă și mai puternic decât colegii săi obișnuiți. Și, totodată, parcă și răspunzător într-un anume fel pentru durerile și umilințele multe, pentru bucuriile puține, pentru zilele curmate înainte de vreme. Ceva tainic, din dârzenia și amărăciunea lui Dănilă Dârțu i s-a furișat în inima și sângele nepotului. Oare el va reuși să-și preschimbe numele în renume, ca acel Dănilă Dârțu?

II

Nichita a venit pe lume la 1 mai 1927. Părinții săi, Ioan și Dochita - mama sa era și ea tot dorneancă, din aceeași viță de răzeși, și, de-acasă i se spunea Lostun - avuseseră 11 copii; însă, trei odrasle li s-au prăpădit de tifos exantematic, la sfârșitul primului război mondial; alți doi - în fragedă pruncie, înainte de-a ajunge de vârstă școlară; au rămas șase frați, patru băieți și două fete. Nichita fusese al zecelea copil.

În cătunul Plaiul Șarului nu era școală. Nichita a trebuit să facă cele șapte clase primare la școala din centrul comunei, la Șaru Dornei. Până acolo erau nu mai puțin de 5 km. Primăvara și vara, chiar și toamna, până ce da frigul, drumul până la școală i se părea mai scurt și chiar un fel de joacă. Își lua trăistuța la sold, plăcuța și cărțile și, împreună cu alți voinici de seama lui, ținea, adesea, tot o fugă și-o hârjoană, pe cărările ce serpuiau printre casele răzlețe, prin fânețe și pe sub cetinile ocrotitoare ale brazilor. Însă, iarna, când omătul ajungea până la brâu, drumul până la școală și înapoi, acasă, zilnic, era un fel de inițiere dură și de timpuriu într-un marș bărbătesc, de ostaș. L-a străbătut cu vrednicie și fără nici o lipsă "la apel" - mai ales că învățătorul Constantin Mișu i-a arătat de la început un anumit interes, o prețuire aparte,

având mereu cuvinte de laudă pentru acest băiat, care an de an se străduia și obținea coroană de premiant.

La absolvirea școlii primare, același dascăl, care părea anume preocupat să-i vadă pe cei mai vrednici dintre odraslele țăranilor oameni cu carte, a stăruit pe lângă Ioan și Dochia Adăniloiaie să-și dea copilul "mai departe", că "ar fi mare păcat să-i frângă aripile"! Ba, pe lângă aceste vorbe, învățătorul Constantin Mișu a mai făcut un gest aparte: s-a dus el însuși în târg, la Câmpulung Moldovenesc, cu băiatul, să-l înscrie la Liceul "Dragoș Vodă", în toamna anului 1940. L-a înscris ca "elev particular", după moda vremii, ca pe unul care obținuse media generală 9,16, în cei șapte ani de școală primară.

Nichita avea să-și amintească mereu, cu recunoștință și admirație de acest iscusit și omenos dascăl dornean, care, într-un fel, i-a pregătit și pecetluit destinul.

Erau vremuri sumbre. Cel de-al doilea război mondial începuse. Cei apti de luptă fuseseră deja concentrați. Acasă rămăseseră mamele și bătrânii. La liceu s-au găsit însă și acolo oameni cu înțelegere și inimă bună. A fost primit la internat, iar din anul următor a câștigat o bursă - care se dădea numai la copiii sărmani și cu rezultate strălucite la învățătură. Nichita s-a străduit și a reușit să-și mențină bursa în toți anii de liceu, ceea ce i-a liniștit și pe părinți. Băiatul s-a apucat de învățat, cu toată pasiunea și râvna de care era în stare un fecior de răzeș, însetat de lumina și farmecul ademenitor al cărții.

A dovedit, pe tot parcursul studiilor gimnaziale și liceale o perseverență și o dăruenie, care țăranilor dorneni și propriilor săi părinți le amintea de acel frunțas cutezător al răzvrătiților de odinioară, Dănilă Dârțu - care, dacă se apuca de o treabă, apoi nu se lăsa până n-o scotea la capăt, oricâte stavile ar fi întâmpinat.

Și, astfel, în vreme ce alți feciori de țărani, învăluiti și copleșiți de greutatea vremii și-au abandonat studiile, reîntorcându-se acasă, la treburile gospodăriei, în vreme ce frații mai mari și părinții erau departe, pe front, și roata norocului se arăta vitregă, potrivnică românilor, Nichita a susținut în anul școlar 1943-1944 examenele corespunzătoare pentru doi ani, clasele a III-a și a IV-a de liceu, la Blaj și Râmnicu Sărat, în refugiu, apoi, din nou, în orașul de la poalele Rarăului, purtându-și cărțile și caietele cu dânsul, ca pe un odor, de care era hotărât să nu se mai despartă.

Colegii și profesorii de la liceu și-l reamintesc ca pe un tânăr înalt, subțirel, ager și neastâmpărat, care, pe lângă lecțiile curente, citea cu nepotolită curiozitate o mulțime de cărți, atât de literatură, cât și de istorie, domeniile sale predilecte; și își făcuse obiceiul să le rezume, serios și meticulos, într-un registru voluminos, despre care se șoptea că mai conține și însemnări personale.

În clasele a.VI-a și a.VII-a de liceu, Nichita a "debutat" și cu primele sale încercări literare, poezii, schițe, nuvele. S-a remarcat și ca epigramist, știind să surprindă și să redea secvențe esențiale din lumea înconjurătoare: Doi dintre profesorii de limba și literatura română, Emil Goraș și, mai ales, George Voievidca - acesta el însuși poet consacrat și venerat de elevi - îl înconjurau, încât, Nichita nu și-a tănuțit prea multă vreme darurile gingașe cu care părea să-l favorizeze muza Caliope. Profesorul de română i-a selectat și acceptat unele poezii, care-au fost prezentate public la serbările liceului. Unele versuri, precum și fragmente din două nuvele, *Comoara* și *Piatra de var*, au apărut, sub pseudonim, în revistele "Viața socială", "Rampa", "Flacăra". Aceste succese i-au dat imbold să meargă mai departe. În ultima clasă de liceu, împreună cu alți colegi (~~Dragoș Blănaru~~, Traian Bărsan, I. Grigorovici și I. Turcan), elaborează și difuzează, în mai multe copii, în manuscris, revista satirică "Pioneza", care se bucură de succes printre elevi și profesori și în care un loc aparte îl aveau epigramele lui Nichita. Trei numere din "Pioneza" au fost suficiente spre a atrage atenția acelor satrapi, "ochii și urechile" noului regim "democrat-popular", securității. Revista a fost confiscată și cercetată pe toate părțile. Redactorii ei trebuiau pedepsiți negreșit. Aceasta și pentru că, la o serbare din

decembrie 1947, un coleg și prieten, din colegiul redacțional, Lunguleac, a îndrăznit să se deghizeze în "Moș Crăciun" și să recite o epigramă a lui Nichita, în care, în mod voalat, era atacat "tovarășul director" al liceului. Faptul a scandalizat și întreg comitetul regional "de partid". Prietenul său Lunguleac a fost exmatriculat. Autorul epigramei a scăpat ca prin urechile acului, doar cu o lungă muștrulială. Dar, după toată tărăsenia aceasta, Nichita s-a decis să se lase păgubaș de năzbâtiile săvârșite sub zâmbetul încurajator și amăgitor al muzei Calioa. A trecut în schimb, el, Nichita, sub patronajul muzei Clio - care de la început îl ispăsea și atrăgea, adesea, în aproape egală măsură. N-ar fi reușit, poate, singur, să iasă din această dilemă, dacă n-ar fi intervenit și profesorul de istorie. Pricepându-se, cu multă răbdare și tact pedagogic, să-i cucerească, atât inima, cât și cugetul, M. Pavel i-a devenit baci și cărmaci în descifrarea și aflarea tainelor miraculoase ale trecutului moșilor și strămoșilor. Când în primăvara ultimei clase de liceu s-a sărbătorit centenarul revoluției de la 1848, elevul Nichita Adăniloie a elaborat o lucrare despre desfășurarea acestui eveniment în zona Bucovinei, obținând premiul întâi pe regiune și văzându-și numele tipărit în revista "Contemporanul". La propunerea aceluiași profesor de istorie, M. Pavel, elevul dornean a susținut și câteva lecții publice la unele clase. Drumul spre tainele cunoașterii istoriei era deja ales.

În vara anului 1948, absolventul Nichita Adăniloie s-a înscris la Facultatea de Istorie din București - pentru care primise de la profesorul său de istorie și o recomandare călduroasă pentru istoricul Andrei Oțetea. A reușit printre primii - deși la examenul de admitere din acel an au fost nu mai puțin de cinci candidați pe un loc. A reușit cu bursă, pe care și-a câștigat-o și păstrat-o în toți anii de studenție.

Dacă la liceu a avut ocazia să aleagă între literatură și istorie, anii studenției l-au introdus masiv și decisiv în lumea acesteia din urmă, având un rol fundamental în direcționarea și formarea personalității sale. Între factorii esențiali, cu înrăurire imediată și de durată, cel mai important l-a constituit contactul său nemijlocit cu o pleiadă de profesori și istorici de prestigiu, ca: Emil Condurache, Andrei Oțetea, Vasile Maciu, Ion Neștor, Al. Elian, Dionisie Pippidi și alții.

Apreciat și remarcat încă de la sfârșitul anului întâi, ca unul dintre cei mai conștienți și sânguincioși studenți, Nichita a fost invitat - și a participat în iunie 1949 - la fondarea Societății de Științe Istorice și Filologice din România (care din 1968 avea să se despartă în două societăți distincte) și în care avea să activeze neîntrerupt, până astăzi. Participarea, în anul întâi de studiu la cercetările arheologice de pe șantierul de la Zimnicea, afirmarea sa în calitate de coautor al rapoartelor privitoare la rezultatele acestor investigații, precum și publicarea acestor rapoarte i-au adus numirea, în 1950, ca referent științific de specialitate, și colaborator salariat la Institutul de Istorie al Academiei Române.

Paralel cu studiul individual, ce l-a captivat și familiarizat cu lumea cărților de specialitate din bibliotecile bucureștene, tânărul student dornean s-a preocupat și pasionat, mai ales în ultimii ani ai studenției, și de cercetarea arhivelor, care au devenit și au rămas pentru toată viața un domeniu inseparabil și preferențial al activității sale de zi cu zi. Trebuind să decidă și asupra uneia din cele patru perioade ale trecutului, a ales, fără prea multe căutări și ezitări, epoca modernă a istoriei românilor. A fost îndrăznit spre acest sector și de gândul care, în adâncurile ființei sale îl purta din copilărie, acela de-a căuta și elucida în arhive și cazul străbunicului său, Dănilă Dârțu, apărătorul intereselor legitime ale răzeșilor dorneni, de la începuturile veacului al XIX-lea. Așa se și explică oarecum și faptul că, pentru lucrarea de licență și-a ales tema *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, avându-l ca profesor îndrumător științific pe academicianul Andrei Oțetea. Abordarea unei astfel de teme s-a făcut mai ales pe baza identificării și utilizării informațiilor inedite din arhive. De altfel, după susținerea cu succes a lucrării, autorul a revenit asupra temei, complectând-o, aprofundând-o și publicând-o câțiva ani mai târziu, după absolvirea facultății.

III

ACTIVITATEA LUI NICHITA ADĂNILOIAIE începe din anii studenției și se continuă, din 1952 la Institutul de Istorie al Academiei Române, desfășurându-se pe mai multe planuri: cercetător științific pentru epoca modernă a românilor, asistent la Institutul Pedagogic din București (1954-1957), profesor asociat la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice din București, la Institutul Medico-Farmaceutic sau la Universitatea din București, în cumul sau plata cu ora, îndrumător al doctoranzilor (din 1971), cercetător științific principal (din 1956) apoi șeful secției de istorie modernă a românilor (din 1958) la Institutul de Istorie "N. Iorga", redactor responsabil al revistei "Studii și articole de istorie" și coredactor la "Studii și materiale de istorie modernă", membru, secretar și apoi președinte (din 1991) al comitetului de conducere al Societății de Științe Istorice din România.

Specialist prin excelență al epocii moderne românești, Nichita Adăniloiaie este o prezență activă în istoriografia noastră contemporană, de peste patru decenii și până în zilele noastre. El "s-a oprit în lucrările sale - se apreciază în *Enciclopedia istoriografiei românești* - asupra unor momente de cotitură, din istoria patriei: mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu, Unirea Principatelor, reforma agrară din 1864, războiul pentru cucerirea independenței naționale. Studiile sale sunt întemeiate în special pe material arhivistic inedit". Este "istoriograf prin excelență al reformei din 1864" și, totodată are o "activitate notabilă de popularizator al istoriei" (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 30).

Dintr-o altă perspectivă, activitatea sa prestigioasă poate fi compartimentată în următoarele domenii esențiale ale istoriografiei:

I - îmbogățirea instrumentelor de lucru, prin publicarea de noi volume de documente, care să stea la baza dezvoltării și fundamentării scrierilor istorice; între acestea, cităm: *Documente privind istoria României. Răscala din 1821* (EA, București, 1959-1962, V volume, circa 2.500 p., colaborator și membru în Comitetul de redacție); *Independența României. Documente*, vol. I (Editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului, în colaborare cu Institutul de Istorie "N. Iorga", EA, 1977, 422 p.); *Noi documente privitoare la războiul de independență 1877-1878* ("Revista de Istorie", tom XXX, nr. 5/1977, pp. 861-883). Relevând însemnătatea unor astfel de culegeri, presa de specialitate releva că, numai în cazul evenimentelor de la 1821, de pildă, au fost cercetate 19 depozite de arhivă din țară și cinci din străinătate, scoțându-se la iveală noi și bogate informații inedite, concretizate în trei volume de documente interne, un volum privitor la rolul și implicațiile Eteriei în țările române și un alt volum de izvoare narative, concretizându-se că "importanța și utilitatea colecției este incontestabilă" ("Studii", XIV, nr. 1/1961, pp. 173-181).

II - contribuția istoricului N. Adăniloiaie la redactarea și publicarea unor ample lucrări de sinteză, rod al unei munci sistematice, stăruitoare și perseverente, efectuate timp de mai multe decenii, de către colective de specialiști este dintre cele mai valoroase. Astfel, ca șef al sectorului de istorie modernă de la Institutul "N. Iorga" a contribuit substanțial la elaborarea și tipărirea marilor sinteze: *Istoria României*, vol. IV (EA, 1964, 862 p.); *Independența României* (EA, 1977, 526 p.), precum și a unei sinteze prescurtate în limba franceză, *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România* (EA, 1983, 496 p.); *Unitatea națională a românilor din epoca modernă 1821-1918* (EA, 1985, 280 p.); *Bibliografia istorică a României, secolul al XIX-lea*, vol. V (EA, 1974, 372 p.) și altele, care rămân lucrări de referință pentru istoricul de astăzi și de mâine.

III - cele peste o sută de lucrări, studii și articole, privitoare la istoria epocii moderne românești sunt axate în principal pe trei domenii fundamentale: 1) formarea statului național independent; 2) problema țărănească și relațiile agrare; 3) dezvoltarea culturii în general și în mod special a învățământului.

Astfel, în problema formării statului național unitar român, autorul nu se cantonează exclusiv la momentul 1859 și apoi la cel al independenței, ci urmărește eforturile pentru unitate și neatarnare, ca permanente fundamentale ale istoriei românilor, cu începere de la constituirea statelor feudale românești și până la înfăptuirea propriu-zisă a celor două idealuri inseparabile. În acest imens și dificil travaliu istoriografic, colegii de specialitate au surprins câteva însușiri esențiale ale istoricului: "efortul reușit de cuprindere a întregului cu toate articulațiile sale (creionate cu mână sigură), îmbinarea sintezei cu analiza, într-o manieră care-i este proprie, informație completă în esența ei și la zi, inclusiv apelul la inedit. Deși stilul nu este lipsit de patos, rigurozitatea și precizia, proba documentară în sprijinul afirmației oferă cititorului atestarea la care aspiră istoricul de profesie" (Leonid Boicu, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D. Xenopol", Iași, XXIV, 1987, p. 581-582). Oferind specialiștilor avizați, dar și cititorilor de rând lucrări, care "reprezintă rodul unei lungi și îndelungate investigații laborioase în arhive și a stăpânirii perfecte a materialului edit", istoricul Adâniloiaie dovedește preocuparea de a efectua totodată "precizări și rectificări de cel mai mare interes, într-un larg cadru de istorie", dovedind, deopotrivă, "pasiune și obiectivitate" (Florin Constantiniu, în "Flacăra", 18, VI, 1986, p. 8). Deși despre problematica formării statului național unitar și independent s-a scris foarte mult, istoricul Adâniloiaie reușește ca după cercetări de decenii să ofere noi sinteze, în care, așa cum apreciază academicianul Gh. Platon, "faptele și fenomenele sunt relevante, redimensionate atât în analiză, cât și prin utilizarea detaliilor", încât, într-o monografie amplă, cum este, bunăoară *Independența națională a României*, (EA, 1985, 400 p.) "seriozitatea documentării și abordării problematicei este reliefată de mulțimea și valoarea contribuțiilor însemnate în publicațiile de specialitate", iar sinteza de mai sus se impune drept "una dintre cele mai serioase din câte s-au scris", ca "o carte bine lucrată, alcătuită de un specialist consacrat" (Gh. Platon, în "Analele științifice" ale Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1986, p. 98). De altfel, Adâniloiaie, a consacrat mai multe lucrări monografice evenimentului epocal de la 1877-1878, fiind, prin excelență un istoric al independenței naționale, fapt pentru care la 11 iulie 1980 a și fost distins cu premiul "Nicolae Bălcescu" al Academiei Române.

Cea de-a doua direcție fundamentală a contribuțiilor sale la dezvoltarea istoriografiei românești - și, credem noi, cea care, mai ales sub raport cantitativ (dar fără a se face rabat calității), le domină pe toate celelalte - o constituie problema țărănească și raporturile agrare în epoca modernă. Analiza acestei laturi nu este deloc o treabă simplă. La prima vedere am fi azi tentați să presupunem că, feciorul țăranilor de la Dorna, strănepot al celui neînfricat răzeș răzvrătit, Dănilă Dârțu, s-a lăsat lesne ademenit de dorința naivă, devenită lozincă la ordinea zilei, cum că "masele populare sunt făuritoare ale istoriei", slogan preferat al regimului instalat de ocupația stalinistă și repetat de mai marii zilei, ba chiar transformat într-un fetiș în epoca comunistă. Nimic mai greșit decât o astfel de presupunere și mai ales de interpretare falsă! Că studiile sale - extrem de numeroase - pe tema locului și rolului țăranimii, cea mai importantă forță socială din epoca modernă, apărătoare a gliei și hotărâtoare în crearea bunurilor materiale ale societății, ca și în susținerea mișcării generale pentru progres - au fost primite și apreciate, de către oamenii politici ai vremii, în mod simplist și proletcultist, ca o "confirmare" a "justeței" tezei marxist-leniniste, aceasta este cu totul altceva. E ca în cazul interpretării, date de aceiași indivizi, poemului eminescian Împărat și proletar, ca fiind o creație scrisă "de pe pozițiile clasei muncitoare".

Analiza lucrărilor și studiilor referitoare la problema țărănească și raporturile agrare, ne dau posibilitatea să conchidem că, în abordarea și elucidarea numeroaselor aspecte ale acestei probleme, pe cât de vaste, pe atât de complexe, între care cităm: țăranimea și unirea din 1859, țăranimea și Cuza Vodă, reforma agrară din 1864, contribuția țăranimii în războiul pentru cucerirea independenței, răzcoalele țărănești din 1888, forme de luptă ale țăranimii în răzcoala din 1907 etc. - autorul s-a păstrat și s-a bazat consecvent pe mulțimea informațiilor din arhive.

Ceea ce, în fond, Bălcescu și Kogălniceanu intuiseră și se rostiseră la vremea lor, primul în lucrarea *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, (1846), al doilea în *Ochire asupra istoriei sclaviei* (1853), scriind despre "acea monstruoasă socială, ca o țară întreagă să robească la vreo câțiva particulari", N. Adăniloiaie ilustrează și probează în lucrările sale, în sinteze și într-o impresionantă armătură de detalii, prin informații de arhivă.

Dincolo de alte numeroase aspecte abordate, două ni se par mai ales contribuțiile sale fundamentale, care rămân lucrări științifice de referință pentru cercetările viitoare: *Reforma agrară din 1865 și Răscoala țăranilor din 1888*. Prima - *Reforma agrară din 1865* (EA, 1987, 364 p.), scrisă în colaborare cu istoricul Dan Berindei (N. Adăniloiaie a avut această temă ca lucrare de doctorat, susținută în 1868) - este cea dintâi lucrare monografică de amploare și de certă valoare, care, pe baza unui imens material informativ, în mare parte inedit, din arhive, demonstrează - așa cum s-a relevat de către specialiști, în revistele de istorie, că "Reforma agrară din 1864 se înscrie ca unul dintre cele mai importante evenimente, care au stat la temelia consolidării statului nostru național"; autorii au realizat "o documentare exhaustivă", în arhivele centrale și locale ale țării, reconstituind "un tablou veridic și complet al reformei din 1864 și al urmărilor ei pentru dezvoltarea ulterioară a României" (vezi "Studii și articole de istorie", XIII, 1969, pp. 295-298). Această monografie, aprecia Vasile Mihordea, "face parte din șirul lucrărilor tematice, pentru care prin cercetări amănunțite s-a întocmit mai întâi o largă bază documentară", iar "prin munca și priceperea autorilor, lucrarea marchează un pas important în dezvoltarea științei istorice" (Studii, revistă de istorie, tom 21, nr. 2/1968, p. 377-384).

Recenzând cea de-a doua lucrare, *Răscoala țăranilor din 1888* (EA, 1988, 288 p.), istoricul Gh. Platon, scrie: "specialist de aleasă ținută, coautor al celei mai importante monografii consacrate reformei agrare din 1864, N. Adăniloiaie ne oferă o nouă monografie, *Răscoala țăranilor din 1888*. Alcătuită pe o largă bază documentară, cu cele nouă capitole - care se referă la: istoriografia răscoalei, situația social-economică a țăranimii după reforma agrară din 1864, agravarea situației țăranimii și frământările de la sate între anii 1878-1888, izbucnirea răscoalei, desfășurarea ei în Muntenia și Moldova, forme de luptă folosite de răsculați, reprimarea răscoalei, atitudinea partidelor politice, a cercurilor muncitorești și a opiniei publice față de răscoală, însemnătatea, ecoul și urmările ei, documente inedite etc. - cartea lărgeste sensibil posibilitatea de înțelegere a acestui important, dar și tragic eveniment din istoria noastră modernă" ("Analele științifice" ale Universității "Al.I. Cuza", Iași, tom XXXIV, 1989, p. 103).

Urmărind o a treia coordonată a preocupărilor sale istoriografice, vom puncta și releva unele teme referitoare la dezvoltarea culturii în epoca modernă, ca, de pildă: Nicolae Iorga - istoric al războiului de independență; viața și activitatea lui Ion Ionescu de la Brad (1818-1891); Mihail Kogălniceanu (1817-1891); presa română de la 1841; atitudinea lui Nicolae Titulescu față de țăranime la 1907; C.A. Rosetti și rolul său în impulsivarea culturii și învățământului românesc și ca ministru al instrucțiunii publice; aspecte mai puțin cunoscute ale unității culturale românești în perioada 1859-1877; participarea învățătorilor la războiul întregirii neamului; activitatea lui Titu Maiorescu în calitate de ministru al instrucțiunii publice și multe alte aspecte.

Un domeniu predilect în ansamblul preocupărilor referitoare la dezvoltarea culturii românești în epoca modernă, îl constituie învățământul.

Rod al unei stăruitoare și îndelungate preocupări pentru descifrarea, în fondurile arhivistice, a acestei însemnate componente a procesului de formare și consolidare a statului român modern și independent, activitatea sa în acest domeniu s-a concretizat deja în studii și lucrări monografice, ca, de pildă: învățământul muscelan între anii 1859-1877, 1877-1900 și 1900-1918; școlile secundare din București în perioada 1864-1877; învățământul primar rural

în perioada 1859-1918; învățământul din sudul Basarabiei între anii 1857-1874; învățământul primar între anii 1866-1874 și impulsivitatea lui de către "Societatea pentru învățătura poporului român"; învățământul primar sucevean în epoca modernă etc.

Toate aceste aspecte mai sus menționate sunt de fapt trepte importante în realizarea unei mari sinteze privitoare la istoria învățământului românesc în epoca modernă. Unele dintre temele citate s-au constituit deja în cărți distincte și apreciate. Astfel, în 1988 a apărut lucrarea *Învățământul primar sucevean în epoca modernă* (Editura Litera, București, 1988, 276 p.). "Cartea - se apreciază într-una din numeroasele recenzii - se referă la zona care a format ținutul și apoi județul Suceava. Culegând cu migală și perseverență informații (în marea lor majoritate inedite) din arhivele centrale și locale, istoricul și-a structurat lucrarea în cinci capitole, care se referă la începuturile, organizarea, dezvoltarea învățământului și activitatea extrașcolară a învățătorilor. Avem, astfel, în cele 275 de pagini, prima monografie completă ce s-a realizat în țară pentru o unitate administrativ-teritorială a epocii moderne, cu 152 de localități, în care s-au înființat școli până la primul război mondial". ("Zori noi", 22.IV.1989). Relevând valoarea deosebită a unei astfel de lucrări, acad. Gh. Platon scrie: "Cartea se vrea și este un omagiu adus vrednicilor dascăli din Țara de Sus, care, prin strădania lor, au întreținut vie conștiința și spiritul românesc în această parte a țării. Realizând-o prin trudă și pricepere, prin resursele sale materiale (autorul a publicat-o în Editura Litera), N. Adăniloie, vrednic fiu al acestor frumoase plaiuri, își onorează profesiunea de dascăl și de istoric, oferindu-ne un exemplu pilduitor. Informația este bogată, variată, reliefând rolul școlii și al slujitorilor ei din acest colț de țară în servirea intereselor superioare ale obștei românești. O carte exemplară alcătuită cu erudiție și pasiune, care-l cinstește pe autor, reprezentând un model de aleasă referință" ("Analele științifice" ale Universității "Al.I. Cuza" Iași, 1989, p. 104).

În prezent, autorul are pregătită pentru tipar o amplă monografie, *Istoria învățământului primar (1859-1918)*, care, în cele peste 750 de pagini, bazate în majoritatea covârșitoare pe informații inedite de arhivă, încorporează munca istoricului de peste un sfert de veac. Despre ea, istoricul Dan Berindei, în referatul de apreciere pentru publicare, scria la 22 ianuarie 1997: "Monografia se împarte în trei părți: cea dintâi este consacrată perioadei premergătoare dobândirii neamului; cea de-a doua - ultimului sfert de veac, iar ultima parte este consacrată primelor două decenii ale secolului următor. Un merit deosebit al viitoarei cărți a d-lui Adăniloie este abordarea **multiformă** a temei tratate. Regăsim în paginile ei analiza dezbaterilor politice în jurul problemei instrucțiunii publice, dezbaterile pe tărâm cultural, legislația și evoluția ei, oamenii politici care au înțeles să acorde întreaga importanță acestui domeniu esențial în făurirea României moderne" și "ceea ce merită o deosebită subliniere este o benefică explorare a mii de dosare de arhivă, prin intermediul cărora autorul a putut reconstitui în **detaliu**, pe teren, dezvoltarea învățământului primar în Vechiul Regat".

La capătul acestor rânduri - care sunt departe de a fi putut fi sinteza fidelă și exhaustivă a activității istoriografice a lui N. Adăniloie - credem necesar să adăugăm, totuși, convingerea noastră că fiul țăranilor Ion și Dochia Adăniloie, din Plaiul Șarului, de lângă Dorna a reușit cu prisosință să-și înscrie numele într-un renume al istoriografiei românești contemporane.

IV

Dar, viața omului, un univers atât de bogat și de complex, oare cum ar putea fi închisă în câteva pagini? Câte generații de studenți și profesori nu l-au ascultat și citit, ca profesor la catedră - la plăta cu ora, în cumul sau pur și simplu fără nici o remunerație, de cele mai multe ori - sau ca autor al unor pagini esențiale de istorie modernă a României? Dar întâlnirile cu profesorii secundari, în cadrul cursurilor de vară organizate la București, Cluj, Iași, Suceava -

numai la Suceava, timp de peste două decenii, consecutiv - sub egida Societății de Științe Istorice, cu prelegeri, dezbateri și excursii de studii, cu întrebări la care s-au putut spune mai multe decât se poate scrie? Dar examenele de grad didactic cu zeci și sute de profesori la diverse școli, de-a lungul și de-a latul țării, cu-atâtea dialoguri intime, de suflet, în care a putut lua "pulsul" școlii și al slujitorilor ei de azi, cu toate bucuriile și neîmplinirile acestei lumi, unde se formează și forjează cei ce vor duce mai departe aspirațiile noastre și vrerile neîmplinite?

Câte n-ar fi încă de scris? Participările și luările de cuvânt la sesiunile științifice de la Sofia, Vârșet, Varșovia, Moscova, Samarcand, Chișinău, Berlin sau în alte capitale ale lumii, ori dezbaterile în cadrul acestor comisii mixte, româno-sovietice, româno-maghiare, româno-germane etc. pentru "armonizarea" conținutului manualelor de istorie, sau scenariile și filmele documentare, închinatelor unor personalități - precum Tudor Vladimirescu, Mihail Kogălniceanu, Al.I. Cuza, Costache Negri etc. - pe care le-a scris cu aceeași dragoste și respect față de adevărul istoric, ca și sutele de conferințe și articole de popularizare a istoriei - nu sunt toate acestea expresii ale clipelor de răgaz, de trudă și de gânduri, încorporate din propria-i ființă? Și, vai, cum ar putea să uite "satisfacția și, totodată, revelația" pe care le-a trăit, atunci când, având prilejul să cerceteze mii de dosare, referitoare la reforma din 1864, a găsit mărturiile scrise că acel înțelept și șugubăț Moș Ion Roată, din povestirile lui Creangă, a fost un personaj real, delegat al clăcașilor din județul Putna; că el a semnat cu parafă toate actele sătenilor putneni, îndreptățiți la reformă?

Câtă istorie s-ascunde, încă, neștiută, în filele îngălbenite de vreme, ale arhivelor? Dar, încă, ce puțin s-a scris despre tot ce s-a întâmplat, și, ce puțin s-a păstrat din tot ce s-a scris (așa cum s-ar cuveni să rostim, în glas cu Voltaire, parafrazându-l), dacă avem în vedere tot ce-au distrus tăvălugul războaielor, calamitățile de tot felul?

Apoi, activitatea sa, ca istoric, n-a evoluat nici liniar, nici numai "în roz", cum s-ar putea crede la prima vedere! De câte ori n-a putut scrie adevărul, în întregime? De câte ori nu i s-a refuzat publicarea unei lucrări, la care ținea foarte mult? Oare cum ar putea să uite că o istorie a Bucovinei și un amplu studiu, despre semicentenarul unirii Bucovinei cu România, i-au fost confiscate în 1968, și un satrap politic l-a chemat și avertizat: "Ce vrei, domnule, să vezi intrând și la noi, tancurile sovietice, ca în Cehoslovacia?"

La cei 70 de ani de viață, istoricul și-ar putea spune, în sine împăcat: "Niciodată n-am scris contrar adevărului istoric! Talentul ce l-am primit, l-am înmiit! Am avut fericirea să împart necazurile multe și bucuriile puține, viața de zi cu zi, clipele bune și cele rele, visele și gândurile, strădaniile și împlinirile, liniștea casei și perna de sub cap, cu o ființă rară, unică, devotată, bună, înțelegătoare, care mi-a fost și mii-a rămas confesor și sfătuitor, prieten adevărat și venerat, Cristina Adăniloiaie (născută Vasiliu), profesoară de pedagogie; fără înțelegerea, dragostea și sprijinul ei tainic și permanent, bilanțul meu n-ar putea fi, cred, cel care este!"

Deși Nichita și Cristina Adăniloiaie nu au urmași direcți, istoricului îi place să declare: "Copiii mei - am spus-o și public, de mai multe ori - sunt cele peste două sute de studii, articole și lucrări științifice, scrise cu grijă și dragoste părintească față de adevărul istoric și care, sper, vor supraviețui veacului, servind totodată la elaborarea unor opere de sinteză!"

LISTA DE LUCRĂRI PUBLICATE

a) Colaborări la lucrări mari de sinteză, la întocmirea unor bibliografii istorice ori la pregătirea și editarea unor volume de izvoare

1. *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1964 (862 p.), coautor
2. *Independența României*, Editura Academiei, București, 1977 (526 p.), coautor
3. *L'indépendance de la Roumanie*, Editura Academiei, București, 1977 (272 p.), coautor
4. *Probleme fundamentale ale istoriei patriei* (Prelegeri), Editura didactică și pedagogică, București, 1977 (312 p.), coautor
5. *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România*, Editura Academiei, București, 1983 (496 p.), coautor
6. *Unitatea națională a românilor în epoca modernă 1821-1918*, Editura Academiei, București, 1985 (280 p.) coautor și coordonator
7. *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, Editura militară, București, 1987 (1108 p.), coautor
8. *Bibliografia istorică a României, sec. XIX*, vol. III, tom 5, Editura Academiei, București, 1974 (372 p.), colaborator
9. *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, Editura Academiei, București, 1952-1955, 9 volume (circa 3700 p.), colaborator și secretar al Comitetului de redacție
10. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, Editura Academiei, București, 1959-1962, 5 volume (circa 2500 p.), colaborator și membru al comitetului de redacție
11. *Pagini din lupta poporului român pentru independență națională. Documente și texte social-politice*, Editura politică, București, 1967 (424 p.), colaborator și coordonator
12. *Independența României. Documente*, vol. I (editate de Direcția generală a Arhivelor Statului și Institutul de istorie "N. Iorga", Editura Academiei, București, 1977 (422 p.), colaborator.

b) Studii și lucrări științifice

13. *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956 128 p.
14. *Unele probleme privind războiul de independență 1877-1878*, în "Studii", X, nr. 6/1957, pp. 111-130
15. *Forme de luptă folosite de țărănime în răscoala de la 1907*, în "Studii", XI, nr. 2/1958, pp. 45-59, în colaborare cu G. Fotino
16. *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Țărilor Române*, în "Studii", XII, nr. 1/1959, pp. 77-103, în colaborare cu Matei Vlad
17. *Țărănimea și Unirea*, în "Studii privind Unirea Principatelor", Editura Academiei, 1960, pp. 225-280
18. *Un episod din lupta țărănimii împotriva exploatarei moșierimii*, în "Studii și materiale de Istorie modernă", vol. II, Editura Academiei, București, 1960, pp. 283-307
19. *K voprosu o položenii Krestianstva vî Romîinii posle voynu na nezavisimosti (1878-1888)*, în "Nouvelles études d'histoire", vol. II, Editura Academiei, București, 1960, pp. 441-461
20. *Introducere la Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, București, 1959, pp. 2-19

21. *140 de ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în "Studii", XIV, nr. 3/1961, pp. 551-571
22. *La participation de l'armée roumaine a la guerre russo-turque de 1877-1878*, în "Revue roumaine d'histoire", I, nr. 1/1962, pp. 99-125
23. *Contribuții privind luptele de la Rahova și Smârdan (1877-1878)*, în "Studii", XV, nr. 5/1962
24. *Istoriografia războiului de independență*, în "Studii", XV, nr. 6/1962; în colaborare cu P. Căncea
25. *Munca de cercetare în domeniul istoriei locale*, în "Studii și articole de istorie", IV, București, 1962, în colaborare cu El. Preda.
26. *Acțiuni țărănești în Bucovina în perioada aplicării reformei agrare din 1921*, în "Studii", XVI, nr. 4/1963, în colaborare cu I. Dârdală
27. *Știri noi despre Ioan Roată*, în "Studii", XVII, nr. 1/1964, (pp. 49-67)
28. *Atitudinea moșierilor și arendașilor față de reforma agrară din 1864*, în "Studii", XVII, nr. 3/1964 (pp. 547-567)
29. *Considerații asupra legii rurale din 1864*, în "Studii și articole de istorie", VI, București, 1964, (pp. 115-161)
30. *Formarea statului național român. Lupta poporului român pentru independență națională* (72 p.), Editura politică, 1964; în colaborare cu Aron Petric (a apărut și în versiune germană și maghiară)
31. *Creșterea puterii politice a burgheziei (1878-1888)*, capitol în tratatul de *Istoria României*, vol. V, Editura Academiei, București, 1964 (pp. 90-112)
32. *Răscoala țăranilor din anul 1888*, capitol din *Istoria României*, vol. V, București, 1964, (pp.148-176)
33. *Armata română în războiul pentru independența României*, în "Buletinul Academiei militare generale", nr. 4/1964; în colaborare cu V. Manciuc
34. *Ioan Roată și reforma agrară din 1864*, în volumul *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Editura Academiei, București, 1965
35. *Formation de l'état national roumain*, Editura Meridiane, București, 1965, (112 p.); A apărut apoi și în versiunea rusă și engleză
36. *Formarea statului național român. Lupta poporului român pentru independența națională și pentru progres social*, în *Momente din istoria poporului român*, Editura Politică, București, 1965; în colaborare cu Aron Petric. În 1966 a apărut ediția a II-a, iar în 1967, versiunile în limba germană și maghiară (pp. 104-182)
37. *Le réforme agraire de 1864 reflétée dans l'historiographie roumaine* în *Nouvelles études d'histoire*, vol. III, Editura Academiei, București, 1965, (pp. 299-319)
38. *N. Iorga, istoric al războiului de independență*, în "Studii", XVIII, nr. 6/1965, pp. 1393-1411
39. *Țărănimea și Cuza Vodă*, în "Studii", XIX, nr. 1/1966, această lucrare a apărut apoi și în "Revue Roumaine d'Histoire", tome 1/1966
40. *La réforme agraire de 1864 en Roumaine et son application*, Edition de l'Academie, București, 1966, (127 p.); în colaborare cu Dan Berindei
41. *Unirea Principatelor Române*, Editura Politică, București, 1966 (77 p.); în colaborare cu Aron Petric; publicată și în versiunea maghiară, germană și sârbă
42. *Războiul pentru independență națională a României 1877-1878*, Editura Politică, București, 1967, (110 p.); în colaborare cu I.Gh. Cupșa
43. *Sprijinul maselor populare, factor important pentru obținerea victoriei în războiul de independență*, în "Buletinul Academiei militare generale", 1967

44. *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*, în "Studii", XX, nr. 3/1967 (pp. 439-457)
45. *Reforma agrară din 1864*, Editura Academiei, București, 1967, (364 p.), în colaborare cu Dan Berindei
46. *Înființarea reprezentanței diplomatice a României la Berlin*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, Editura politică, București, 1967 (pp. 215-234)
47. *120 de ani de la revoluția pașoptistă*, în "Revista învățământului superior", XI, nr. 6/1968
48. *Ion Ionescu de la Brad, patriot progresist român*, în *In memoriam Ion Ionescu de la Brad 1818-1891*, volum omagial, Editura Academiei, București, 1971
49. *Reforma agrară din 1864. Aplicarea legii rurale* (teză de doctorat - rezumat), București, 1968 (28 p.)
50. *Împroprietărirea însurățeilor*, în "Studii", 22, nr. 5/1969
51. *Aportul țăranimii la înfăptuirea unirii Principatelor Române*, în "Historica", I, Editura Academiei, București, 1970
52. *Personalitatea istorică a lui A.I. Cuza*, în "Studii", 23, nr. 5/1970 (pp. 897-915)
53. *Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821*, în "Studii", 24, nr. 1/1971 (pp. 3-21); în colaborare cu Gh. Duzinchievici
54. *Relațiile româno-sârbe în anii cuceririi independenței naționale (1874-1878)*, în *Radovi Simpozijuma o arpsko rumunskim odnosima*, 1970, Editura Libertatea, Panciova
55. *Medalion istoric - Mihail Kogălniceanu (1817-1891)*, în "Studii și articole de istorie", XIX, București, 1972
56. *Tehnica elaborării unei lucrări științifice de istorie*, în "Studii și articole de istorie", XXI, București, 1973
57. *Ideea unității naționale în revoluția română din 1848*, în "Studii și articole de istorie", XXII, București, 1973
58. *Cuza Vodă și problema agrară*, în *Cuza Vodă in memoriam*, Editura Junimea, Iași, 1973 (pp. 329-363)
59. *Cucerirea independenței de stat a României 1877-1878*, Editura politică, București, 1973 (102 p.)
60. *Istoria modernă a României* (culegere de prelegeri 1821-1877), București, 1967 (255 p.)
61. *Mișcarea revoluționară din 1821 reflectată în rapoartele consulare austriece*, în volumul *150 de ani de la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, Drobeta-Turnu Severin, 1973
62. *Premisele obținerii independenței naționale*, în "Studii și articole de istorie", XXIV, București, 1973 (pp. 15-28)
63. *Presa română pașoptistă, cronică fidelă a revoluției*, în "Viața economică", XI, nr. 22/1973
64. *Mișcarea lui Tudor Vladimirescu și programul ei*, în "Historica" III, Editura Academiei, București, 1974
65. *Abordarea problemei agrare în timpul revoluției de la 1848 și soluționarea ei prin reforma agrară din 1864*, în "Studii și articole de istorie", XXVII, București, 1974 (pp. 72-85)
66. *Revoluția din 1848 și problema unității naționale*, în *Revoluția de la 1848 în țările române* (Culegere de studii), Editura Academiei, 1974 (pp. 59-97)
67. *Unirea de la 1859 și însemnătatea sa istorică*, Editura politică, București, 1974, (80 p.); în colaborare cu Aron Petric.
68. *Contribuții documentare la cunoașterea activității lui Manuc Bey*, în "Revista de istorie", XXVII, nr. 9/1974; în colaborare cu Gh. Untaru

69. *Războiul pentru independență reflectat în istoriografia românească din secolul trecut*, în "Revista de istorie", XXVIII, nr. 5/1975, pp. 689-708
70. *Cucerirea independenței de stat a României și însemnătatea ei istorică*, în "Studii și articole de istorie", XXXIII, București, 1976 (pp. 35-49)
71. *Cucerirea independenței naționale, rod al luptei poporului român, moment istoric hotărâtor în evoluția României moderne*, în "Anale de istorie", 23, nr. 1/1977 (pp. 1-18)
72. *Cucerirea independenței naționale, încununare a aspirațiilor seculare de libertate ale poporului român*, în "Revista de istorie", XXX, nr. 4/1977 (pp. 569-597)
73. *Noi documente privitoare la războiul de independență 1877-1878*, în "Revista de istorie", XXX, nr. 5/1977, (pp. 861-883)
74. *Statele feudale românești în lupta pentru independență*, (capitol), în monografia *Independența, lupta milenară a poporului român*, Editura Junimea, Iași, 1977 (pp. 7-19)
75. *Cucerirea independenței pe calea armelor - operă a întregului popor român* (pp. 62-86), Editura Junimea, Iași, 1977
76. *Cooperarea militară româno-rusă în războiul din 1877-1878*, în "Carpica", IX, Bacău, 1977, (pp. 81-105)
77. *1877. A decisive moment in modern Romanian history*, în "Pages of history", 2, nr. 1/1977 (pp. 73-105)
78. *Instalarea administrației românești în Dobrogea după războiul de independență*, în "Studii și articole de istorie", XXXV, București, 1977; în colaborare cu G. Lungu
79. *1877. Încununarea luptei de veacuri a poporului român pentru neatârnnare*, în *Almanahul Parohiei ortodoxe române din Viena*, XVI, Viena, 1977
80. *Capitularea lui Osman Pașa*, în "Studii și materiale de muzeografie și istorie militară", nr. 11, București, 1978
81. *Răscoala țăranilor din 1888 (Cauze și desfășurare)*, în "Revista de istorie", 31, nr. 6/1978 (pp. 979-1009)
82. *Caracterul unitar al revoluției de la 1848 în țările române*, în "Studii și articole de istorie", XXXVII, București, 1978
83. *Revirimentul mișcării naționale în Transilvania și Bucovina după războiul de independență*, în "Studii și articole de istorie", XXXVII, București, 1978 (pp. 91-105)
84. *Cucerirea independenței, premisă a desăvârșirii unificării statelor românești din 1918*, în "Studii și materiale de istorie modernă", vol. VI, Editura Academiei, București, 1979 (pp. 7-39)
85. *Contribuția țăranimii la războiul de independență din 1877-1878*, în "Studii și articole de istorie", XXXIX, București, 1979, (pp. 170-182)
86. *Craiova și unirea Principatelor*, în volumul *Craiova, trecut, prezent și viitor*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1979
87. *Activitatea Societății de științe istorice din R.S. România*, în "Revista de istorie", 33, nr. 11/1980 (pp. 2189-2206)
88. *Realizările Societății în domeniul cercetărilor privind istoria României*, în "Studii și articole de istorie", XLI-XLII, București, 1980
89. *Implicațiile economice ale dominației otomane asupra Principatelor Române (1750-1859)*, în "Revista de istorie", 34, nr. 3/1981 (pp. 441-465)
90. *Dezvoltarea și modernizarea armatei în anii formării statului național român*, în "Revista de istorie", 34, nr. 10/1981 (pp. 1839-1863)
91. *Dezvoltarea armatei și pregătirea ei în vederea cuceririi independenței României*, în "Revista de istorie", 34, nr. 12/1981 (pp. 2215-2247)
92. *Aspectul național al revoluției din 1821*, în "Studii și articole de istorie", XLIII-XLIV, București, 1981

93. *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă la 1775 și 1812 a obligațiilor de apărare a teritoriului țărilor române*, în "Revista de istorie", 35, nr. 8/1982
94. *Mihail Kogălniceanu și țărănimea*, în "Studii și articole de istorie", XL-XLVI, București, 1982
95. *Contribuția mușcelenilor la războiul de independență*, în "Studii și comunicări", II, Câmpulung Muscel, 1982
96. *De la suzeranitate otomană sur les Pays Roumains* în "Roumanie Pages d'histoire", 8, nr. 2, București, 1983; (revistă apărută și în limbile engleză, germană, spaniolă și rusă)
97. *Atitudinea lui N. Titulescu față de țărănime la 1907*, în "Studii și articole de istorie", XLVII-XLVIII, București 1983.
98. *Independența în gândirea și acțiunea făuritorilor unirii Principatelor*, în vol. *Unirea și Puterile europene*, Editura Academiei, București, 1984, (pp. 225-248)
99. *Învățământul muscelean între anii 1859-1877*, în "Studii și comunicări", III, Câmpulung Muscel, 1984, (pp. 161-177)
100. *Școlile secundare din București în perioada 1864-1877*, în "Studii și articole de istorie", XLIX-L, București, 1984; în colaborare cu Gh. Smarandache
101. *Independența, realizare și semnificații*, în "Revista de istorie", 30, nr. 4/1985
102. *Rolul reformelor lui Cuza în consolidarea României moderne*, în culegerea: *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, Iași, 1985
103. *C.A.Rosetti și rolul lui în impulsionearea culturii și învățământului românesc*, în "Revista de istorie", nr. 12/1985
104. *Activitatea lui C.A.Rosetti ca ministru al Instrucțiunii Publice*, în "Studii și articole de istorie", LI-LII, București, 1985 (pp. 101-117)
105. *Independența națională a României*, Editura Academiei, București, 1986, (400 p.)
106. *Aspecte mai puțin cunoscute ale unității culturale românești în perioada 1859-1877*, în "Studii și articole de istorie", LIII-LIV, București, 1986
107. *Unirea Principatelor* (editorial), în "Revista de istorie", nr. 1/1986
108. *Unirea Principatelor - operă a națiunilor române*, în "Suceava - Anuarul Muzeului județean", XI-XII, 1986
109. *Independența - permanență, realizare, noi precizări*, în "Revista de istorie", nr. 4/1987, (pp. 357-372)
110. *Școala musceleană între anii 1877-1900*, în "Studii și comunicări", IV, Câmpulung Muscel, 1987, (pp. 171-191)
111. *Martie-aprilie 1888. Satele românești se ridică împotriva exploatării*, în "Magazin istoric", XXII, nr. 3/1988
112. *Răscoala țăranilor din 1888*, Editura Academiei, București, 1988 (288 p.)
113. *Învățământul primar sucevean în epoca modernă*, Editura Litera, București, 1988 (276 p.)
114. *Participarea învățătorilor la războiul întregirii neamului*, în "Studii și articole de istorie", LII-LVIII, București, 1988
115. *Învățământul primar muscelean între anii 1900-1918*, în "Studii și comunicări", V, Câmpulung Muscel, 1989 (pp. 271-293)
116. *Alexandru Ioan Cuza, domnul Unirii și promotor al modernizării armatei române*, în "Lupta întregului popor", nr. 1/1989
117. *Învățământul primar rural în perioada 1859-1918, începuturi, legislație, dezvoltare*, în "Revista de istorie", tom I, nr. 3/1990 (pp. 209-233)
118. *Noi puncte de vedere privind cucerirea independenței României*, în *Pagini de istorie*, vol. I, București, 1990

119. *C. Rădulescu Codin - revizor școlar de Muscel*, în "Studii și articole de istorie", LIX, București, 1991
120. *Activitatea lui Titu Maiorescu ca ministru al instrucțiunii publice*, în "Studii și articole de istorie", LX-LXI, București, 1993 (în colaborare cu Gh. Smarandache)
121. *Aspecte privind învățământul din sudul Basarabiei între anii 1857-1878*, în "Revista de istorie a Moldovei", nr. 4, Chișinău, 1993
122. *Învățământul în sudul Basarabiei între anii 1857-1878*, în "Revista istorică", tom IV, nr. 9-10, București, 1993
123. *Unirea Basarabiei cu România (1918)*, în "Studii și articole de istorie", LXII, București, 1995
124. *Învățământul primar între anii 1866-1874 și impulsivitatea lui de către "Societatea pentru învățătura poporului român"*, în "Studii și articole de istorie", LXIII, București, 1997

c. Culegeri de studii îngrijite și pregătite pentru tipar

125. *Studii privind unirea principatelor*, Editura Academiei, București, 1960 (542 p.); membru în comitetul de coordonare
126. *Revoluția de la 1848 în țările române*, Editura Academiei, București, 1974, (328 p.); redactor coordonator, împreună cu Dan Berindei
127. *Studii și materiale de istorie modernă*, volumele II-VII (6 tomuri), Editura Academiei, București, 1960-1983; redactor responsabil, împreună cu Dan Berindei
128. *Studii și articole de istorie*, nr. II-LXII (48 tomuri), redactor responsabil, împreună cu Aurel Iordănescu.

N.B. Se adaugă: circa 100 de articole, note științifice și recenzii în diferite periodice centrale și locale și peste 150 de articole de popularizare a istoriei în presă.